

Володимир ЛЕНЧЕНКО

ПОЛЬСЬКИЙ ТАБІР ПІД БАТОГОМ (1652 р.)

Битва під Батогом 22 – 23 травня (ст.ст.) 1652 р. між козацьким військом Богдана Хмельницького і польсько-шляхетським військом коронного гетьмана Мартина Калиновського стоїть у ряду найвизначніших перемог Національно-визвольної революції українського народу середини XVII ст.

Менш ніж через рік після нещасливої битви під Берестечком Богдан Хмельницький рішучими зусиллями перегрупував козацькі війська, поновив союз з Кримським ханством, започаткував залучення Молдавії до спіль-

ки з Україною через династичний шлюб свого старшого сина Тимофія з донькою молдавського господаря Розандою Лупуловою, підготував розрив важкого й принизливого для України Білоцерківського договору.

Потаємно зосередивши під Чигирином чотири козацькі полки (Чигиринський, Черкаський, Переяславський та Корсунський), скоординувавши свої дії з кримськими татарами, Хмельницький швидким маршем спрямував їх у „весільний” похід Тимофія Хмельниченка на Молдавію та на польські війська, що

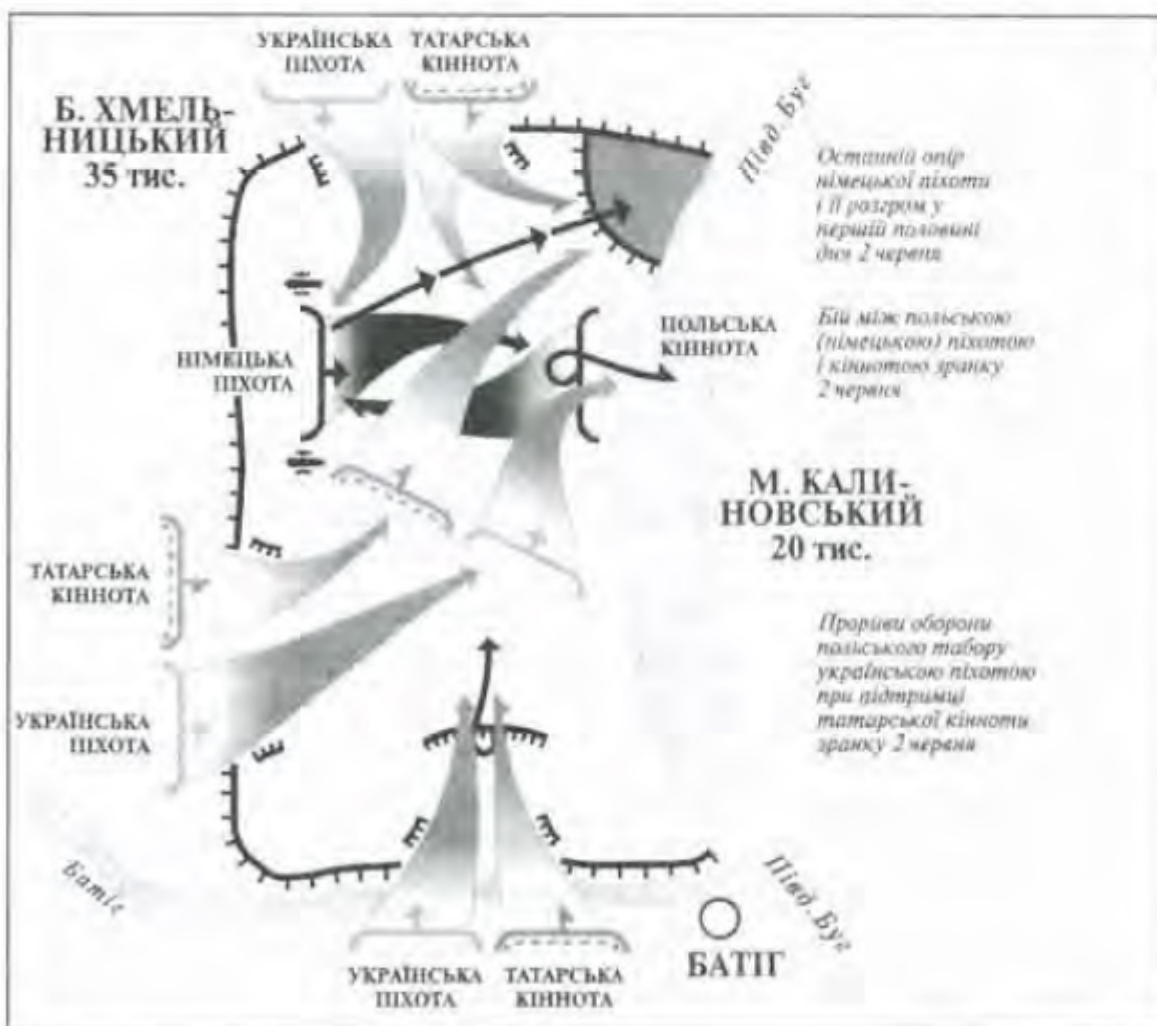

Схема битви під Батогом. Розгром польського війська 2 червня 1652 р. Репродуковано з видання: Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. – Дніпропетровськ, 1996. – Кн. перша: Воєнні дії 1648–1652 рр.

отаборилися на правому березі Богу (Південного Бугу) нижче Ладижина, в урочищі Батіг (тепер там село Четвертинівка, яке належить до Тростянецького району Вінницької області).

Блискавичний наступ козацьких полків Богдана Хмельницького й татарської кінноти на польські війська під Батогом, швидке їх оточення й розгром у величезному недобудованому таборі, знищення більшої частини тридцятитисячного війська, загибель самого коронного гетьмана Калиновського та багатьох визначних польських воєначальників – історики порівнювали із славнозвісною перемогою карфагенського полководця Ганнібала в битві проти римлян під Каннами 216 року до н.е.

Водночас сучасники пояснювали погром польського війська начебто невдалим розташуванням та уфортифікуванням польського табору. Відомо, що табір одним боком прилягав до берега Богу й був занадто великий, оскільки призначався також для розміщення інших польських військ, які прямували на з'єднання з Калиновським із Лівобережної України. З цього вміло скористалися козацькі війська, швидко оточивши і впродовж двох днів ущент розгромивши ворога.

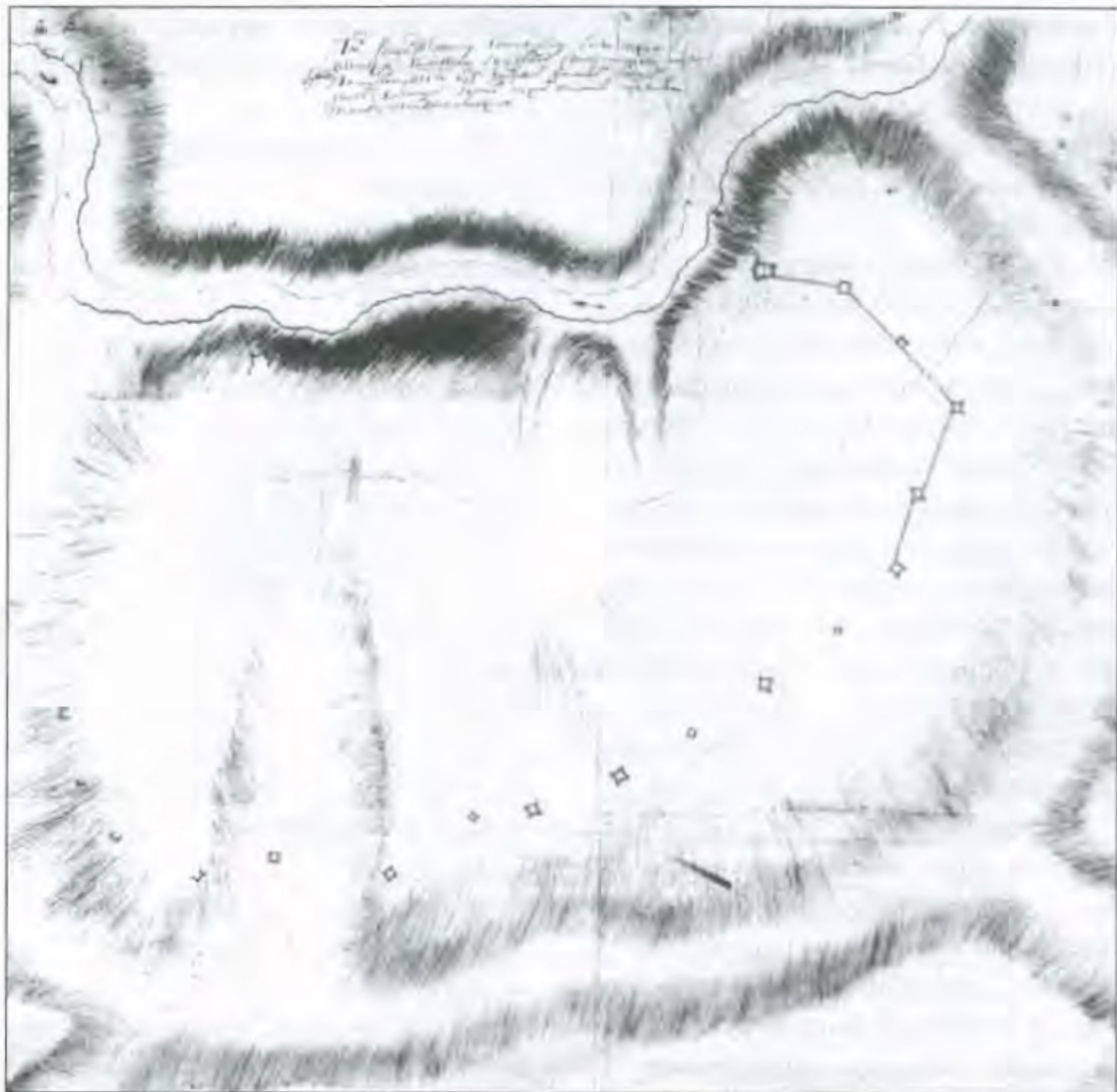
З часом місцевість, де відбулася кривава битва, заросла бур'янами, земляні укріплення табору зруйнувалися, згодом там виникли хутори і села. Разом з усією Правобережною Україною ці терени ще довго лишалися під пануванням Речі Посполитої.

Відсилаючи читача до праць з історії України й військового мистецт-

ва, які з'ясовують перебіг Батозької битви¹, водночас хочемо звернути його увагу на один з документів XVIII ст., що проливає світло на розміщення й улаштування польського табору під Батогом. Автор цього повідомлення виявив згаданий документ ще 1978 року в колишньому Центральному державному військово-історичному архіві СРСР (тепер – Російський ДВІА). Його поява була пов'язана з такими обставинами.

У жовтні 1769 р., через 117 літ після подій Батозької битви, невдовзі по тому, як російські каральні війська придушили національно-визвольне народне повстання на Правобережній Україні – Коліївщину, до турецьких кордонів висувалися російські армії. Одна з частин, якою командував генерал-майор фон-Лебель, проходила через Ладижин та його околиці. Військові інженери склали тоді план містечка Ладижина, а також план невідомого польового укріплення, розташованого неподалік – на правому березі Богу поряд з селом Четвертинівкою.

Оскільки на ті часи події під Батогом уже забулися, але пам'ять про добу Богдана Хмельницького ще жила серед місцевої людності, російські військові інженери, спираючись на народні перекази, дали кресленикові, що фіксував невідоме укріплення, таку назву: „План ретранжаменту, состоящему близь польского местечка Ладыжена при деревни Четвертиновки над рекою Бугом, построенному в 1652 году запорожским гетманом Богданом Зеновием Хмельницким против польских гетманов короннова Полкова(?) и гетмана Литовского”².

*План укріплень польського табору під Батогом. За зйомкою 1769 р.
Публікується вперше*

Насправді в документі зафіксовано рештки укріплень польського табору коронного гетьмана Мартина Калиновського.

Плани Ладижина й поблизького укріплення невдовзі було надіслано до військово-інженерних інстанцій з поясненням, що вони „сочинены во время марширования второй армии деташамента под командою господина генерал-майора фон-Лебеля находящеюся при том инженерною

командою октября 19 дня 1769 года”. Зазначено було й адресантів: „К господину инженер-генерал-майору и кавалеру Лариону Матвеевичу Голенищеву-Кутузову. От инженер-полковника Елгозина при рапорте декабря 28 дня 1769 году”.

Отже, кресленики потрапили до рук Ларіона Голенищева-Кутузова, батька майбутнього російського фельдмаршала Михайла Кутузова. На той час він очолював військово-інженерне відомство в Києві, яке керувало фортечним будівництвом в Україні. Відомо багато архівних креслеників і проектів київських

фортець та інших військових споруд, завізованих Л.Голенищевим-Кутузовим.

Згаданий план накреслено на цупкому папері пером, тушшю й олівцем, трохи ілюміновано аквареллю. Рельєф позначено штрихами. Це окомірне топографічне знімання, без зазначення орієнтації по сторонах світу й лінійного мірила (можливо, відповідні позначки втрачено під час пізніших реставрацій документа). Проте масштаб креслення та його об'єктів можна встановити опосередковано, зокрема зіставляючи їх із сучасними мапами.

Табір польського війська, за креслеником, розташовувався в просторій улоговині-видолинку та на узвишшях, що виходили до скелястих берегів Богу. У цій місцевості пролягала дорога з Ладжина; утворюючи озерця, протікав струмок (відомий дотепер як Батіг). На південь від укріплення позначено кілька дворів сільця з написом „Четвертиновка”.

Течія Богу, натикаючись на скелясту гору Батіг, що височіє на лівому березі, робить тут характерний вигин на захід. На кресленіку біля підніжжя гори показано якусь споруду з хрестом (могила, капличка, церкву – ?), позначену написом „Батог”.

Виразно зображено земляні укріплення табору, що склалися з 19 шанців (редутів) квадратних або зірчастих обрисів. Захисну лінію на лівому і правому крилі табору початкували невеликі ретраншементи, розташовані на берегових кручах. Лише кілька шанців у південній частині табору були з'єднані валом і

ровом; деякі виглядають недобудованими; інші, в північній частині укріплення, повернені у бік Ладжина, не були, очевидно, збудовані – про що свідчать порожні місця. Певно, саме тут козацькі війська прорвалися до табору. А в обладнаних шанцях на півдні, мабуть, відчайдушно оборонялися, борючись за своє життя, німецькі найманці-піхотинці.

Зіставлення креслення 1768 р. з сучасною топографічною мапою дає змогу конкретизувати розміщення й улаштування польського табору під Батогом, визначити його розміри й площу. За попередніми обчисленнями загальна довжина оборонної лінії укріплень становила близько 2500 м, довжина табору сягала 1200 м, ширина – 500 – 700 м, а його площа становила близько 60 гектарів. Нині значну частину цієї території займає забудова Четвертинівки. Складається враження, що на трасування вулиць і доріг села певною мірою вплинули давні укріплення. Звичайно, майбутні натурні обстеження місцевості можуть внести певні корективи в ці підрахунки й міркування.

ПРИМІТКИ

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т.IX-1; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990; Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. – Мюнхен, 1954; Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII століття. – Дніпропетровськ, 1996. – Кн. перша: Воєнні дії 1648 – 1652 рр.

² РДВІА. – Ф.349. – Оп.19. – Од.зб.15.